

ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการพยาบาล  
และวัตถุประสงค์ในการจัดการพยาบาลใน  
รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว



ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการพยาบาล

๑ ปัจจัยทางสภาพระสมการจากต่างประเทศ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ ในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ นั้น พระองค์มีพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษา ซึ่งนับได้ว่าทรงมีประสบการณ์ต่าง ๆ น้อยมาก พระองค์จึงพยายามที่จะเพิ่มพูนประสบการณ์ให้แก่พระองค์เอง โดยวิธีการเสด็จต่างประเทศซึ่งเริ่มเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๑๓ โดยการเสด็จสิงคโปร์ ปัตตาเวีย และสมารัง ผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่ทำให้พระองค์ได้เสด็จต่างประเทศในคราวนี้คือ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในขณะนั้น ทั้งนี้เพราะท่านต้องการให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีโอกาสทอดพระเนตรวิธีการปกครองบ้านเมืองของอังกฤษที่สิงคโปร์ และปัตตาเวีย<sup>๒</sup> เพื่อที่จะนำเอามาประยุกต์ใช้กับเมืองไทย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสุชสวัสดิ์ (กรมหลวงอดิศรอุดมเดช) ตามเสด็จด้วย นอกจากนี้ยังมีขุนนางผู้ใหญ่ที่ตามเสด็จได้แก่ เจ้าพระยาสุรวงษ์วิวัฒน์ อัคร-มหาเสนาบดีที่พระสมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีกระทรวงการ

<sup>๑</sup> ปัจจุบันเรียกว่า จาร์กาท (Jakarta)

<sup>๒</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงษาญาณุภาพ, ความทรงจำ

(พระนคร : แพรวพิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๔๘.

ต่างประเทศ พระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) จางวางมหาดเล็ก

มีหลักฐานยืนยันว่าในการเสด็จสิงคโปร์ได้เสด็จทอดพระเนตรงานเกี่ยวกับ  
 คำนการแพทย์ด้วย คือ

วัน ๖ ๗ ๘ ค่ำ เวลาเช้า ๕ โมง ทรงเครื่องเต็มยศเสด็จไปทอดพระเนตร  
 เรือรบอังกฤษ... แล้วเสด็จไปบ้านปริกเคีย เสวยกลางวันกับขุนนางที่อยู่  
 บ้านปริกเคียแลขุนนางที่ตามเสด็จ ... แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรที่รักษาคณ  
 เสียจวิต แลรักษาคณป่วยไข้ (โรงพยาบาล)...<sup>๑</sup>

ที่เมืองปัตตาเวียได้เสด็จทอดพระเนตรเกี่ยวกับกิจการแพทย์หลายแห่ง กล่าวคือ  
 "วัน ๓ ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ ทรงรถแตรมไปทางประมาณครึ่งโมง แล้วทรงม้า  
 ไปทอดพระเนตร.... หักท่าทหารโรงเรียนทหาร แล้วไปที่พิทักษ์คนไข้ .... แล้วไป  
 โรงหมอที่ไว้กระตุกคนตาย และโรคในท้อง<sup>๒</sup> และ "....เชิญเสด็จไปทอดพระเนตร  
 ที่ตึกสำหรับรักษาทหารเจ็บป่วย...."<sup>๓</sup> ครั้นเมื่อเสด็จถึงสมารังก็ไ้เสด็จทอดพระเนตร  
 กิจการแพทย์เช่นเดียวกัน คือ "วัน ๒ ๕ ค่ำ .... เวลาเช้า ๔ โมง เสด็จไป  
 ทอดพระเนตรโรงทำกินป็น ตึกรักษาคณบ้า แลคนไข้...."<sup>๔</sup>

จิกหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕ เสด็จเมืองสิงคโปร์  
และเมืองเบตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ  
 หม่อมเจ้าหญิงวิไลกัญญา ภาพพิมพ์, (พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๐๘), หน้า ๑๔.

<sup>๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

<sup>๓</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

<sup>๔</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

ผลจากการเสด็จสิงคโปร์ครั้งนี้ ไม่ปรากฏว่าโปรก้า ให้มีการจัดการด้านการพยาบาลต่ออย่างใด แต่โปรก้า ให้จัดการแก้ไขธรรมเนียมประเพณีบางอย่างให้เป็นแบบฝรั่ง และในด้านการศึกษาโปรก้า ให้ส่งพระราชวงศ์ที่ยังเยาว์วัยไปเรียนที่สิงคโปร์ และทรงจัดการขยายกรมทหารมหาดเล็กออกไปให้กว้างขวางขึ้น

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๑๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสประเทศอินเดีย อันที่จริงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จประพาสยุโรป เพราะทรงเห็นว่าการที่เสด็จสิงคโปร์ บัตตาเวีย และสมบรัง ได้ทอดพระเนตรเห็นแต่เพียงเมืองขึ้นที่ฝรั่งปกครองทำให้ได้ประโยชน์ จึงโปรก้า จะเสด็จไปถึงยุโรปให้ได้เห็นระบียบประเพณีบ้านเมืองของตัวเอง แต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินไม่เห็นด้วย โดยอ้างว่า ระยะเวลาไกลและเรือพระที่นั่งที่จะทรงก็ไม่ดี เป็นการเสี่ยงภัยมากเกินไป จึงเสด็จอินเดียแทน เพราะเห็นว่าอินเดียก็รุ่งเรืองคล้ายกับยุโรป ผู้ปกครองมีศเป็นไวสรอยทรงพระองค์คล้ายกับราชสำนัก และหนทางที่เสด็จก็ไม่ไกลนัก<sup>๓</sup>

ผู้ที่ตามเสด็จคราวนี้ เพิ่มจำนวนมากขึ้น ผู้ที่เคยตามเสด็จครั้งแรกก็ได้ตามเสด็จอีกแทนที่นั้น ที่เพิ่มขึ้นใหม่มีพระเจ้านองยาเซอ คือ สมเด็จเจ้าฟ้าจุฑามณี (กรมพระจักรพรรดิพงศ์) พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร (กรมพระนเรศวรฤทธิ์) พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันต์นครชัย พระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ์ (สมเด็จพระกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ) ส่วนขุนนางก็เลือกแต่คนหนุ่มที่มีแว้วฉลาด เพื่อจะไปได้รับความรู้เพื่อเป็นกำลังสำคัญทางราชการภายหลัง

<sup>๑</sup> สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า ๒๒๓.

<sup>๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔.

<sup>๓</sup> เรื่องเดียวกัน

<sup>๔</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖.

ผลงานที่นับว่าสำคัญหลังจากเสด็จกลับจากอินเดียแล้ว คือ การตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษสำหรับพระราชวงศ์ และขุนนาง

จะเห็นได้ว่าผลจากการเสด็จต่างประเทศทั้ง ๒ ครั้ง ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงแก้ไขขนบธรรมเนียมในพระราชวังเป็นส่วนใหญ่ งานทางบ้านอื่นไม่ได้ทรงจัดแต่อย่างใด ทั้งนี้เป็นเพราะว่าในขณะที่พระองค์ทรงไม่มีพระราชอำนาจในการปกครอง<sup>๒</sup> แต่พระองค์ก็ให้ความสนใจในงานบ้านแพทยอยู่เสมอ การเสด็จต่างประเทศทุกครั้งไปรศ. ที่จะเสด็จทอดพระเนตรกิจการด้านการแพทย์ เช่น การเสด็จประพาสชวา ๒ ครั้ง (พ.ศ. ๒๔๓๘, ๒๔๔๔) ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้เสด็จทอดพระเนตรกิจการของโรงพยาบาล รักษาโรคเบร์เบร์ (เหน็บซา) ซึ่งในขณะนั้นคนไทยเป็นกันมากโรคหนึ่งและทำให้วิฤกกันมาก เพราะเป็นโรคใหม่สำหรับคนไทยในขณะนั้น และการรักษาพยาบาลในเมืองไทยยังไม่ได้มีต้นแบบ ในการเสด็จชวาทราบหลังใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้เสด็จทอดพระเนตรที่ท่ายาควินิม ซึ่งเมื่อเสด็จกลับได้ทรงสนับสนุนโครงการของกรมพยาบาลที่จะผลิตยาควินิมขึ้นใช้เอง<sup>๓</sup> นอกจากนี้ในการเสด็จทอดพระเนตรการพยาบาลในที่ต่าง ๆ จะทรงนำเอาเปรียบเทียบกับงานซึ่งได้จัดการอยู่ในประเทศเสมอ เช่น ในการเสด็จรอบแหลมมลายู ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้เสด็จทอดพระเนตรการจัดโรงพยาบาล และทรงนำเอาเปรียบเทียบกับการจัดการพยาบาลของไทยอยู่

<sup>๑</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘.

<sup>๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖.

<sup>๓</sup> ระยะเวลาที่เขยงชวาทาสองเดือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๕, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ หม่อมเจ้าเหมวดี, (พระชนก : โรงพิมพ์ฟ้าพระจันทร์, ๒๕๐๖), หน้า ๕๑, ๕๓  
 หจข. ร. ๕ ศษ. ๖๐/๕๑ หนังสือตอบของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ถึง หมอไฮเอค  
 ลงวันที่ ๒๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒

<sup>๔</sup> หจข. ร. ๕ น. ๔๘.๓/๑๐ รายงานโสตศาศาของรัฐบาล ปี ร.ศ. ๑๒๑

ในขณะนั้นว่า

ที่โรงพยาบาลเป็น ๒ แห่ง คือ เชนรอลฮอสปิทัล เป็นที่คนดี ๆ มารักษา มีฝรั่ง  
อยู่ ๑๒ คน มีห้องหับอยู่เป็นห้อง ๆ ก็มี ที่เป็นหลังคาวานนี้เตียงนอนมีที่นอนก็มี แต่  
ไม่สู้พิเศษนัก ที่เจกอยู่เป็นโรงคำ ๆ แต่มีคนเพียง ๗ คน เท่านั้น นอกจากนั้น  
ไปที่ปอเปอฮอสปิทัล เป็นโรงใหญ่คนนอน ๔ แถว พื้นปูกระเบื้อง คนเจ็บนอนเตียง  
แต่ไม่มีที่นอน ไม่มีมุ้งกันใด มีแต่เสื่อผืนเดียวเท่านั้น โรงหลังคามากกว่านี้มีคน  
๓๐๐ คน การในโรงพยาบาลแล้วเห็นสู้ของเราไม่ได้เลย สกปรก และบกพร่องเป็น  
อันมาก โรงพยาบาลนี้ไม่ได้เก็บเงิน แต่เป็นโรงเรียราย เราจึงให้เงิน ๕๐๐  
เหรียญใน โรงพยาบาลนี้

นอกจากการเสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ ในเอเชียแล้ว พระองค์ได้เสด็จ  
ประพาสยุโรป ๒ ครั้ง ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ และ ๒๔๕๑ เพื่อเจริญสัมพันธไมตรีและทอศพระเนตร  
ความเจริญก้าวหน้าของประเทศต่าง ๆ ในยุโรป เพื่อนำมาปรับปรุงในประเทศไทยให้ดีขึ้น การ  
เสด็จประพาสยุโรปเป็นผลให้พระองค์ทอศพระเนตรในเรื่อง "การทำให้สะอาดเพื่อใช้เป็นน้ำ  
ดื่ม"<sup>๒</sup>

ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู  
รัตนโกสินทรศก ๑๐๘, เล่ม ๒ (พระนคร : อรุณ, ๒๕๐๓), หน้า ๕๕.  
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์  
สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทาน  
แก่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ในเวลาที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดิน  
ทางพระองค์ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๕๐, พิมพ์พระราชทานเป็นที่ระลึก  
ในงานพระบรมศพ ณ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๓),  
หน้า ๑๑๒.

ภายหลังเมื่อเสด็จกลับไปรทฯ ให้จัดการเรื่องน้ำดื่มสำหรับกรุงเทพฯ แต่การก็ล่าช้าไปถึง ๑๐ ปี จึงได้มีการจัดการเรื่องน้ำประปา ซึ่งจะได้อีกกล่าวต่อไปในบทหลัง

∴ ปัจจัยทางกานสภัญญาและความคึกคักแบบตะวันตก

คงได้กล่าวแล้วในบทที่ ๒ ถึงบทบาทของมิชชันนารีในด้านการแพทย์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเผยแพร่ความคึกคักแบบตะวันตกในรูปแบบหนึ่ง นอกจากความรู้ทางด้านการศึกษา และวิทยาศาสตร์ ในรัชกาลที่ ๓ และ ๔ การรักษาพยาบาลตามแบบตะวันตกยังไม่ประสบความสำเร็จอย่างเต็มที่ ที่จะเปลี่ยนแปลงการรักษาพยาบาลของคนไทยในขณะนั้นได้ แต่การเผยแพร่ในขณะนั้นก็ค่อย ๆ เป็นที่ยอมรับมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มของผู้ที่มีอิทธิพลในด้านการรักษาพยาบาลของไทยในขณะนั้น คือ กลุ่มของหมอมหาหลวง และเจ้านายชั้นสูง ในขณะที่คนกลุ่มอื่น ๆ ยังกลัวกับสิ่งใหม่ ๆ เหล่านี้ เช่น การที่กรมหลวงวงศาธิราชสนิท (พระองค์เจ้าชายวรม) ทรงกำกับกรมหมอในรัชกาลที่ ๓ และ ๔ ทรงนำยาควินิเนนมาใช้ แต่ก็ไม่อาจใช้อย่างเปิดเผยได้ ต้องสอกลใส่ไว้ในยาไทยทุกเม็ด

ครั้นถึงต้นรัชกาลที่ ๕ การแพทย์แบบตะวันตกได้แพร่หลายมากยิ่งขึ้นและการยอมรับก็เพิ่มขึ้นอย่างกว้างขวาง ในราชสำนักเป็นครั้งแรกที่ยอมจ้างหมอฝรั่งมา เป็นหมอประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนอกจากถวายการรักษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ยังดูแลการรักษาพยาบาลในราชสำนักร่วมกับหมอไทยด้วย ในรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ถึงแม้ว่าขณะนั้นจะมีหมอมิชชันนารีอยู่ในกรุงเทพฯ แล้ว แต่ไม่โปรดฯ ให้เข้าถวายการรักษาพยาบาลแก่อย่างใด ขณะที่ประชวร จนถึงพระชนม์มัน ผู้ถวายการรักษาล้วนเป็น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี,

หมอไทย ดังนั้นการที่รัชกาลที่ ๕ โปรดฯ ให้จ้างหมอปีเตอร์ เกาแวน มาเป็นแพทย์ประจำพระองค์เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า อธิปไตยของการแพทย์แบบฝรั่ง อันเป็นวิชาความรู้ของชาวตะวันตกได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้น และเมื่อมีพระราชดำริจัดตั้งโรงพยาบาล หมอเกาแวนก็เป็นผู้หนึ่งในคณะกรรมการในการดำเนินการจัดตั้งครั้งนั้น

เมื่อวิชาความรู้ทางแพทย์แบบตะวันตกเริ่มได้รับการยอมรับ เพราะได้พิสูจน์มาตลอดให้เห็นว่าสามารถจะรักษาโรคได้ชงักและรวดเร็วกว่า ดังนั้น วิธีการป้องกันรักษาแบบเก่า ๆ บางอย่างจึงถูกยกเลิกและนำแบบใหม่มาใช้แทน เช่น การป้องกันรักษาการระบาดของอหิวาตกโรค ใน พ.ศ. ๒๔๑๖ นั้น โปรดฯ ให้ยกเลิกวิธีการรักษาแบบเก่า ซึ่งมีพิธีกรรมทางศาสนา แต่ให้ใช้วิธีการรักษาพยาบาลโดยใช้ยาตามแบบฝรั่งแทน โดยพระองค์เจ้าสายสมิทธิวงศ์ได้ปรุงยารักษาโรคอย่างฝรั่งขึ้น ๒ ชนิด ชนิด ๑ คือ ยาวิสัมพญาใหญ่ตามตำราไทย มาสกัดเป็นยาน้ำทำเป็นยาหยดในเ้า อีกชนิดหนึ่งใช้การบูรทำเป็นยาหยดเช่นกัน เรียกว่า "น้ำการบูร" และแนะนำให้ใช้การบูรโรยเสื้อผ้าเป็นเครื่องป้องกันเชื้อโรคด้วย นอกจากนี้ในการระบาดของอหิวาตกโรคใน พ.ศ. ๒๔๒๔ โปรดฯ ให้จัดตั้งสถานพยาบาลชั่วคราวถึง ๔๔ แห่ง

นายแพทย์ปีเตอร์ เกาแวน (Peter Gowan) เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ใน พ.ศ. ๒๔๑๕ (ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๒, หน้า ๓๔๕) หมอเกาแวนเป็นชาวอังกฤษพักอยู่กับหมอแคมป์ เบล หมอประจำสถานทูตอังกฤษเข้ารับราชการ เป็นแพทย์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มเข้ารับราชการแต่เมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน แต่ในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ ปรากฏว่า หมอเกาแวนได้ไปตรวจไข้พระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม-แสงชูโต) ในฐานะแพทย์แล้ว (ประวัติการเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม ๑ ตูฐสภา ๒๕๐๔ หน้า ๓๕) พ.ศ. ๒๔๓๔ ได้ลาออกจากราชการเพราะมีเรื่องทะเลาะกับราชทูตอังกฤษ (หจช. ร.๕ บ ๕/๔ ชาวต่างประเทศที่จ้างมารับราชการแผนกครูในมหามกุฏราชวิทยาลัย (๗ พฤศจิกายน ๑๑๐ - ๒ กุมภาพันธ์ ๑๑๔)

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ หน้า

ในกรุงเทพฯ เป็นลักษณะโรงพยาบาลชั่วคราว เมื่อโรคระบาดสงบก็ยกเลิกไป ซึ่งแนวความคิดนี้นำไปสู่การจัดตั้งโรงพยาบาลถาวรต่อไป

จะเห็นได้ว่าอิทธิพลของการแพทย์แผนตะวันตกได้แพร่หลายมากยิ่งขึ้น การรักษาพยาบาลบางอย่าง เช่น การปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ ไทยรับมาใช้อย่างเต็มที่ แต่ในขณะนั้นยังทำอะไรไม่ไ้มากนัก เพราะปัญหาเรื่องหนองฝีที่ไขปลูก ส่วนยานาชนิดอื่น ๆ ก็เริ่มที่จะมีการเปลี่ยนแปลงมาใช้ยาฝรั่งเพิ่มมากขึ้น และภายหลังถึงกับมีการตั้งสำนักงานเพื่อสั่งซื้อยาจากต่างประเทศ และปรุงยาแบบต่างประเทศโดยเฉพาะ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าอิทธิพลของความรู้ความคึกแบบตะวันตกซึ่งเริ่มแพร่มาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ ต่อมาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ เป็นความรู้ทันสมัยซึ่งรัฐบาลเห็นว่าจำเป็นต้องนำมาใช้ และเปลี่ยนแปลงของเดิมบางอย่างที่มีอยู่ หรือจัดทำสิ่งที่ไม่มีมาก่อนให้มีขึ้นเพื่อให้เหมาะสม" แก่ประเทศและกาลสมัย"<sup>๒</sup>

๓ ปัจจัยจากการระบาดของโรค

ในรัชกาลที่ ๕ จำนวนผู้ที่ตายด้วยไข้ทรพิษมีละหลายหมื่นคน รองลงมา คือ อหิวาตกโรค ถึงแม้ไม่มีทุกปีเหมือนไข้ทรพิษ แต่เมื่อเกิดขึ้นครั้งใดก็ทำให้คนล้มตายมาก

ในรัชกาลที่ ๕ ก่อนการจัดตั้งกรมพยาบาลใน พ.ศ. ๒๔๓๑ อหิวาตกโรค<sup>๓</sup>ครั้งใหญ่ ๒ ครั้ง คือ ใน พ.ศ. ๒๔๑๖ ซึ่งตรงกับการระบาดใหญ่ทั่วโลกครั้งที่ ๔ และ พ.ศ. ๒๔๒๔ ซึ่งตรงกับการระบาดใหญ่ครั้งที่ ๕ ความรุนแรงของอหิวาตกโรคจะเห็นได้จากการระบาดในปี พ.ศ. ๒๔๒๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้ระดมทหาร (ซึ่งเรียก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<sup>๑</sup> หจข. ร. ๕ ศธ. ๕๕.๑/๓ ระเบียบกรมโรงเรียนราชแพทยาลัย (๑๐ - ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๕๒)

<sup>๒</sup> กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๒๕ - ๒๕๐๗, (พระนคร : อรุณสภา ๒๕๐๗), หน้า ๖๓.

<sup>๓</sup> หจข. ร. ๕ ม ๒.๑๑/๑๔ รายงานการประชุมเทศบาลปี ร.ศ. ๑๒๔



ว่าทหารสมัคร) ประมาณ ๕,๐๐๐ คนเศษ จากหัวเมืองเข้ามายังกรุงเทพฯ แต่ในขณะนั้น  
 ยังไม่มีที่พักรักษา จึงโปรดฯ ให้ ทหารสมัครส่วนหนึ่งประมาณ ๑,๐๐๐ คนเศษ เข้าพักใน  
 ในวังสวนกุหลาบ ซึ่งอยู่ได้ไม่นานก็เกิดอหิวาตกโรคระบาดขึ้นทั่วไปในหมู่ทหาร และระบาด  
 จุกตามเพรหลายไปตามกองทหารสมัครทหารหน้าและประชาชนที่พากันเป็นโรคนี้มากขึ้น ใน  
 เวลานั้นทหารสมัครตายลงหลายร้อยคน ที่คงเหลืออยู่ก็ตื่นตกใจพากันแตกหนีกลับภูมิลำเนา  
 หลายพันคน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ นายจายวก (พระยาอุทธีรสงครามเขต) อพยพ  
 ทหารที่เหลืออยู่นอหิวาตกโรคไปอยู่ที่ป้อมผีเสื้อสมุทรจังหวัดสมุทรปราการ

จากการระบาดของอหิวาตกโรคทำให้ทหารต้องล้มตายและอีกส่วนหนึ่งหนีกลับ  
 ภูมิลำเนาเกินนี้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิตกมาก ทรงมีพระ  
 ราชปรารภเรื่องนั้นกับเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจ้าพระยาสุรศักดิ์ เจิม-แสงสุโข) ว่า

การที่ได้จัดตั้งกองทหารสมัครขึ้นนี้เป็นการใหม่ คนทั้งแผ่นดินตั้งพักคอยถูกคอยฟัง  
 อยู่ทั้งนั้น ทั้งการที่ได้จัดทำให้แล้วนั้นก็เพราะมีความประสงค์ จะจัดกำลังของ  
 บ้านเมืองให้แข็งแรงกวดขันขึ้น ทั้งจะเปลี่ยนแปลงการทั้งปวงให้เจริญขึ้นสมกาล  
 สมสมัยด้วย ... จะไปคิดจัดการแบบอย่างราชการเสียใหม่ให้เป็นประเพณีและ  
 ลงระเบียบเรียบร้อยต่อไป ถ้าการที่เราคิดไม่สำเร็จก็จะเป็นที่เสื่อมเสียเฉา  
 นุภาพ...<sup>๒</sup>

---

จอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติการของจอมพล และมหาอำมาตย์เอก  
เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ภาค ๑, (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, ๒๕๐๘), หน้า ๑๐๕.  
<sup>๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

จากการระบาคของอหิวาตกโรคครั้งนี้ ย่อมทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตระหนักว่า การระบาคของอหิวาตกโรคนั้นไม่เพียงแต่ทำลายชีวิตประชาชนไทยโดยทั่วไปเท่านั้น หากแต่ยังเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศด้วย ดังนั้นภายหลังจากการระบาคในครั้งนั้นแล้วทรงมีพระราชปรารภที่จะให้มีโรงพยาบาลประจำเพื่อรักษาคนป่วยต่อไป

ในต้นรัชกาลที่ ๕ นอกจากจะต้องเผชิญกับปัญหาโรคระบาคทั่วไปแล้ว ยังต้องเผชิญกับการระบาคในกองทัพ ซึ่งขึ้นไปปราบศัตรูตามชายแดนด้วย และเป็นปัจจัยสำคัญที่เกือบจะทำให้กองทัพแพ่แก่ศัตรูภัยในการปราบปราม ออหัง ๓ ครั้ง<sup>๒</sup> ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๔ กองทัพไทยตีกองทัพฮ่อที่เมืองหนองคายและหลวงพระบางแตกหนีไปหมด แต่มีบันทึกไว้ว่าทหารในกองทัพเสียชีวิตด้วยอหิวาตกโรคและไข้ป่ามากกว่าที่ตายในสนามรบ และในการทำศึกครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๒๖ พวกฮ่อที่พ่ายแพ้ศึกครั้งแรก คุมกำลังมาที่หัวเมืองในแถบหัวพันห้าทั้งหก ซึ่งขึ้นอยู่กับเมืองหลวงพระบาง พระยาราชราชานุกุล แม่ทัพไทยคนหนึ่งถูกบีบเข้าศึกที่ซาเจ็บป่วย-

พจน. ร.๕ ศธ. ๔.๑/๓ ระเบียบการโรงเรียนราชแพทยาลัย

(๑๐ - ๒๐ พฤศจิกายน ๒๔๕๒)

<sup>๒</sup> ฮ่อ คือคนจีนกลุ่มหนึ่งที่เรียกตนเองว่า "ไตเผง" เป็นกบฏจะชิงเมืองจีนจากพวกเม่งจู แต่ทำการไม่สำเร็จจึงต้องหลบหนีมา กลุ่มหนึ่งมาอยู่ที่ฮานอย ฉวนเกรง พวกนี้จะก่อการกำเริบขึ้น จึงขอกำลังจีนมาสมทบกับกองทัพฉวนยกไปตีฮ่อ ๆ สู้ไม่ไหวพากันหนีไปอาศัยอยู่ที่เมืองซันเทียน อันเป็นเมืองของพวกเขา ตั้งเป็นอิสระบนภูเขาที่ชายแดนจีน ต่อกับแดนสิบสองจุไทย พวกนี้สะสมกำลังได้ ก็ยกทัพไปตีเมืองเสากายของฉวนได้ แต่เกิดการแตกแยกภายในพวกฮ่อ เกิดการสู้รบขึ้น พวกที่สู้ไม่ได้จึงหนีมาตั้งซ่องที่เมืองยางในแดนสิบสองจุไทย ต่อมาฉวนเกลี้ยกล่อมฮ่อที่ปกครองเมืองเสากายได้ ฮ่ออีกพวกหนึ่งจึงไม่มีหลักแหล่งให้ยาคูกำลังออกปล้นบ้านเมืองในดินแดนฉวนและไทยในต้นรัชกาลที่ ๕ จึงรุกรานมาถึงชายแดนไทย รัฐส่งกองทัพไปปราบถึง ๓ ครั้ง จึงสำเร็จในปี ๒๔๓๐

ลง แต่ก็มีสุขภาพการศึกษาก็จึงสั่งให้ลอมคายฮอไว้ เพื่อจะให้พวกฮอซาคแคลนอาหาร แต่แล้วพวกทหารในกองทัพไทยกลับเกิดเจ็บป่วยไม่สามารถรักษาให้หายได้ เป็นเหตุให้ต้องยกทัพกลับ<sup>๑</sup> ตีถ้อยครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๒๘ คราวนี้โปรดฯ ให้ทหารที่ฝึกใหม่ตามแบบยุโรปไปรบแทนพวกทหารซึ่งเกณฑ์จากพลเรือนที่ไปรบใน ๒ ครั้งแรก โดยยกทัพออกจากกรุงเทพฯ เป็น ๒ กอง กองแรกให้พระเจ้าอนงยาเซอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมเป็นแม่ทัพยกไปปราบฮอแขวงเมืองพวน และเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจิม-แสงชูโต)<sup>๒</sup> ยกไปปราบฮอแขวงเมืองหัวพันห้าทั้งหกอีกทัพหนึ่งในทัพนั้น นายแพทย์เทียนฮี้ สารสิน เป็นแพทย์ประจำกองทัพ

กองทัพของเจ้าหมื่นไวยวรนาถ สามารถตีฮอแตกทุกครั้งและได้จัดตั้งโรงพยาบาลชั่วคราวขึ้นในเมืองหลวงพระบาง<sup>๓</sup> เพื่อรักษาทหารที่เจ็บป่วย แต่พอถึงเดือน ๖ พ.ศ. ๒๔๒๘ เกิดฝนตกชุกเป็นเหตุให้ทหารป่วยเป็นไขป่าเป็นส่วนใหญ่ นายแพทย์ เทียนฮี้ สารสิน ได้ไชยาควินรักษา แต่ด้วยเหตุที่ชยาควินได้นำไปเพียง ๔๐๐ ขวด แต่ทหารเจ็บป่วยมากจึงซาคแคลน ทหารที่ป่วยก็มากทำให้ไม่มีกำลังพอจะรักษาต่อ เมื่อพวกฮอรูว่า กองทัพไทยเจ็บป่วยกันมาก จึงย้อนกลับมาตีทัพไทยโดยเฉพาะที่ค่ายเมืองซอน ปรากฏว่าทหารที่ไม่เจ็บป่วยเหลืออยู่เพียง ๑๑ คน เท่านั้น ต้องเกณฑ์พวกหมอควาญช้างที่ไม่ได้เจ็บป่วยมารักษาค่าย ตลอดจนเกณฑ์พวกกองโค กองช้างมาถือปืนสู้รบด้วย แต่การสู้รบก็ไคร้ชชะนะ นำหัวหนาสอนขึ้นศาลทหาร ใน

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

<sup>๑</sup> ใไทยน้อย, จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๕๒๑.

<sup>๒</sup> ต่อมาเป็น จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี

<sup>๓</sup> องค์การคารุสภา, ประวัติการจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, (พระนคร : คารุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑.

ระหว่างนั้นทหารไทยที่เจ็บป่วยอยู่ในระหว่างพักฟื้น และเจ้านครหลวงพระบางได้ส่งยารากไม้ส่งมาให้ฝนกิน และในขณะเดียวกันทางหน่วยสื่อสารการรบที่อุตรดิตถ์ก็ได้ส่งควินิน และเสบียงอาหารมาถึงเป็นจำนวนมาก<sup>๑</sup>

เจ้าหมื่นไวยวรนาถได้มีรายงานเกี่ยวกับเรื่องนี้เข้ามากรวมทูล ดังนี้

ตามพระราชประสงค์ที่จะให้เร่งปรามพวกฮ่อ นั้น การปฏิบัติการของกองทัพบกเพื่อสนองพระราชประสงค์ได้มีผลก็อย่างยิ่ง เพราะมีผลตามรายงานเข้ามา ซึ่งแสดงถึงฐานะอันได้เปรียบของกองทัพทุกระยะ แต่ขณะนี้ทหารเจ็บป่วยด้วยไข้ป่าอย่างแฉะ และกำลังรอกควินินจากกรุงเทพฯ โดยด่วน อันเป็นความปรารถนาของกองทัพ ที่จะสนองพระราชประสงค์ในการปรามปรามและรุกรานของพวกฮ่อต่อไป และ

กองทัพที่ยกขึ้นไปฉลองพระเดชพระคุณคราวนี้ การที่จะต่อสู้กับศัตรูหาใครจะวิตกไม่ วิตกอยู่แต่การเจ็บไข้เท่านั้น<sup>๒</sup>

การที่ต้องได้รับความลำบากจากความเจ็บป่วย ทำให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถได้ตั้งใจที่จะจัดการแก้ไขความบกพร่องที่มีอยู่ ดังปรากฏในบันทึกว่า

เราได้มารับราชการทัพครั้งนี้ ได้มาเห็นบ้านเมืองต่าง ๆ ได้สืบถามมาตลอดทุกเมืองว่า เด็กมีโรคอะไรที่เป็นกันมาก เขาได้บอกว่าเป็นเด็กออกไขทรพิษตายมาก เรามาคิดเห็นว่า ถ้าในหลวงจะจัดการนี้ ปีหนึ่งจะช่วยชีวิตคนได้มาก

<sup>๑</sup> ไทยนต์, จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, หน้า ๕๔๔ - ๕๕๖.

<sup>๒</sup> เรื่องเดียวกัน.

<sup>๓</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๑.

เรากลับลงไปกรุงเทพฯแล้ว จะขอคิดการนี้ให้ตลอดให้คนไปจับปลุกผี สัก ๔๐ - ๕๐ คน ถึงมี แจกหม้อผีให้ไปปลุกทุกหัวเมือง บังคับให้มาปลุกผีเสีย ทั้งสิ้น มีประโยชน์กับมนุษย์มาก

พันธุหนองนั้น ไล่ส่งมาจากนอก หรือจะทำพันธุ์ขึ้นในกรุงเทพฯก็ได้ การจับขึ้น จะไม่เสียเงินมากนัก จะช่วยชีวิตคนได้โดยมากด้วย

ในภายหลังแม้ไม่ได้ปรากฏหลักฐานว่า เจ้าหมื่นไวยวรนาถ จะมีหน้าที่โดยตรงในการจัดการพยาบาลก็ตาม แต่ความคิดความตั้งใจดังกล่าวข้างต้นก็ได้รับการพิจารณาจัดทำทั้งสิ้น

#### ๔ ปัจจัยทางกานเศรษฐกิจ

ลักษณะเศรษฐกิจของไทยก่อนทำสนธิสัญญาเบาริ่งกับอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๓๔๔ เป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง (Self-sufficient economy) มีการเกษตรเป็นหลัก โดยเฉพาะการปลูกข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของคนไทย ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ด้วยการเลี้ยงสัตว์กัน เช่น ไก่ ปลา และการทอดผ้าใช้เองเป็นต้น ส่วนสิ่งของอื่น ๆ ที่คนผลิตไม่ได้ เช่น กินเฒ่า กระดาษ น้ำตาล เหล็ก กระเบื้อง อิฐ และปูนขาว ซึ่งนับเป็นสินค้าที่ผลิตได้ภายในประเทศ<sup>๒</sup> ก็สามารถนำไปแลกเปลี่ยนกันระหว่างท้องถิ่นที่ผลิตได้กับท้องถิ่นที่ผลิตไม่ได้ ดังนั้น สภาพการค้าภายในประเทศจึงเป็นแบบแลกเปลี่ยนกันภายในหมู่บ้านหรือระหว่าง

<sup>๑</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๑.

<sup>๒</sup> Peter F. Bell The Historical Determinants of Underdevelopment in Thailand, (Economic Growth Center, Yale University, February 1970), p. 9.

หมู่บ้านใกล้เคียง

ส่วนการค้ากับต่างประเทศนั้นมีลักษณะเป็นการผูกขาดทางการค้าโดยมีพระคลังสินค้าทำหน้าที่ควบคุมสินค้าเข้าและสินค้าออก ซึ่งทำให้รัฐบาลมีกำไรอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันก็สร้างความไม่พอใจแก่ชาวต่างประเทศ ซึ่งเข้ามาค้าขายโดยเฉพาะชาวตะวันตก

ดังนั้นชาวตะวันตกจึงพยายามแก้ไขข้อยุ่งยากต่าง ๆ ที่ตนประสบอยู่ในที่สุดด้วยเหตุผลทางการเมือง รัฐบาลไทยจึงยอมลงนามในสนธิสัญญาเบาริงใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ซึ่งมีผลให้ลักษณะการค้าของไทยเปลี่ยนไป กล่าวคือ จากสัญญาข้อ ๘ ไทยยอมให้พ่อค้านำสินค้ามาขายได้ทุกปีทุกชนิดและขายได้อย่างเสรี ยกเว้นอาวุธยุทธภัณฑ์ต้องขายให้รัฐบาลและปืนจะต้องขายให้เฉพาะเจ้าภาษีเท่านั้น ในขณะเดียวกันพ่อค้าก็สามารถซื้อสินค้าออกนอกประเทศได้ทุกชนิด ยกเว้นข้าว เกลือ และปลา ซึ่งรัฐบาลสงวนสิทธิที่จะประกาศห้ามมิให้ส่งออกได้เมื่อเกิดเหตุพิภิกขภัย นอกจากนั้นไทยต้องยกเลิกค่าธรรมเนียมปากเรือ เปลี่ยนมาเป็นภาษีสินค้าขาเข้าในอัตราร้อยละสาม ส่วนภาษีสินค้าขาออกก็ตามพิภักที่กำหนดไว้ในหนังสือท้ายสัญญา ซึ่งหมายความว่าไทยต้องยกเลิกพระคลังสินค้าไปโดยปริยาย และไม่สามารถเก็บภาษีได้ตามใจชอบเหมือนเคย เคย ทำให้ไทยขาดผลประโยชน์ที่เคยได้รับอย่างหนัก และกลายเป็นอุปสรรคอันสำคัญในการพัฒนาประเทศต่อไปในภายหน้า เนื่องจากเราไม่สามารถเพิ่มปริมาณเงินให้มากขึ้น และเพียงพอที่จะใช้พัฒนาประเทศในก้านต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับความเจริญเติบโตของบ้านเมืองที่กำลังขยายตัวไปอย่างรวดเร็วได้ เพราะสัญญาดังนี้มีกำหนดอัตราภาษีที่แน่นอนตายตัว และไม่มีกำหนด

---

James C. Ingram, Economic Change in Thailand Since 1850

(Stanford University Press, 1955), p. 19.

เวลาที่แน่นอนว่าจะใช้สัญญาฉบับนี้มานานเท่าใด

แต่อย่างไรก็ตาม ผลของสนธิสัญญาฉบับนี้ทำให้การค้าเป็นไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง มาเป็นการผลิตเพื่อส่งออกไปขายต่างประเทศ

ทว่าลักษณะเศรษฐกิจเพื่อส่งออกเช่นนี้ ทำให้รัฐบาลต้องระดมเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นเพื่อส่งออก เมื่อความต้องการผลผลิตมากขึ้น แรงงานที่จะใช้ในการผลิตก็ย่อมต้องการเพิ่มขึ้นด้วย แต่แรงงานของไทยในขณะนั้นไม่เพียงพอที่จะใช้ในกรณีของการผลิตข้าว ซึ่งภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้ว ได้เริ่มกลายเป็นสินค้าส่งออกที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นำหน้าสินค้าประเภทอื่น เมื่อการส่งออกเพิ่มขึ้นได้กระตุ้นให้รัฐบาลเร่งผลิตข้าวให้มากตามความต้องการของตลาด แต่เนื่องจากขณะนั้นไม่มีการเปลี่ยนแปลงเทคนิคในการผลิตมากนัก รัฐบาลจึงต้องเพิ่มปัจจัยการผลิตโดยการขยายเนื้อที่การเพาะปลูกให้มากขึ้นเป็นสำคัญ

ดังนั้นในรัชกาลที่ ๕ รัฐบาลจึงส่งเสริมให้มีการขุดคลอง เพื่อเปิดพื้นที่การกว้างเปล่าให้เป็นพื้นที่นาขึ้นมา ซึ่งได้ดำเนินการอย่างกว้างขวางทั้งรัฐและเอกชน<sup>๓</sup> แต่แรงงานที่จะเข้าทำนานั้นกลับมีไม่พอ พื้นที่มากกว่าแรงงานมาก

<sup>๑</sup> กิติ ทัตไทย, คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. ๒๓๖๓ - ๒๔๕๓) (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๒๒.

<sup>๒</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

<sup>๓</sup> เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕.

<sup>๔</sup> ทวีศิลป์ สิมวัชณะ, การผลิตข้าวและค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๖๑ - ๒๔๗๕) (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๑๓๓.

ไม่มีตัวเลขจำนวนประชากรที่กรเพาะปลูก แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันว่า "ถ้าจะมีคนอีกสักห้าหรือหกเท่าของเกียนนี้ ก็ยังมีที่พอกันอยู่ ไม่อึดอัด" จำนวนประชากรของไทยนั้นเพิ่มขึ้นในอัตราที่ต่ำตลอดมา ทั้งนี้ประเทศไทยจึงประสบกับปัญหาการขาดแคลนแรงงานมาเสมอ จะเห็นว่าในกฎหมายตราสามดวงได้กำหนดโทษผู้นำ "ข้าแผ่นดิน สิ่งต้องห้าม" ออกนอกประเทศไว้อย่างหนัก รวมไปถึงเจ้าหน้าที่รักษากันในฐานะที่ทำงานไม่รอบคอบ<sup>๒</sup> สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่ากำลังคนเป็นสิ่งที่มีประเศชาติห่วงหาแถมมาก และเมื่อลักษณะของระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนไป กำลังคนยิ่งเป็นที่ต้องการเพิ่มขึ้น

อัตราการเพิ่มของประชากรไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๕๓ - ๒๔๔๔ (รัชกาลที่ ๓ - กลางรัชกาลที่ ๕) อยู่ในระดับต่ำ กล่าวคือ ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๕๓ เบริงไคประมาณเอาไว้ว่าประชากรไทยมีอยู่ประมาณ ๔.๕ - ๕ ล้านคน สังฆราชปาเลกซ์ ประมาณไว้ว่ามีราว ๖ ล้านคน อินแกรมประมาณว่าราว ๕ - ๖ ล้านคน<sup>๓</sup> หากถือเอาตามประมาณของอินแกรมเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ซึ่งมีอยู่ ๙,๕๐๕,๐๐๐ คน<sup>๔</sup> แล้ว ในช่วง ๕๑ ปี ประชากรเพิ่มขึ้นเพียงประมาณ ๑ - ล้านคนเท่านั้น หรือ เฉลี่ยประมาณ ๐.๕๕ - ๐.๕๔ % ต่อปี

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเพิ่มของประชากรเป็นไปอย่างเชื่องช้า คือ โรคภัยไข้เจ็บซึ่งทำให้อัตรการตายสูง ทั้ง ๆ ที่จำนวนเด็กที่เกิดนั้นมีมาก<sup>๕</sup> ดังปรากฏว่า

<sup>๑</sup> หจช. ร.๕ ม.๒.๑๑/๔ รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๔

<sup>๒</sup> องค์การการค้าสุสก, กฎหมายตราสามดวง, เล่ม ๔ (พระนคร : โรงพิมพ์สุสก, ๒๔๖๖), หน้า ๓๘ - ๓๙.

<sup>๓</sup> James C. Ingrave, Economic Change in Thailand Since 1850, p. 7.

<sup>๔</sup> Department of Commerce and Statistics ministry of Finance, Statistical year book of the kingdom of Siam, No,1 1916(n.p,1916),p.14.

<sup>๕</sup> หจช. ร.๕ ม.๒.๑๑/๑๔ รายงานประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๔



ในการเสด็จตรวจราชการมณฑลเพชรบูรณ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคว้ามงราชานุภาพ ประชาชนได้มาเฝ้ารับเสด็จกันเนืองแน่น แต่เป็นเค็ดกราวครึ่งหนึ่งของจำนวนคนที่มาเฝ้า จึงถามกันว่า ในตำบลนี้ สิบปีมาแล้วจนมีคนตั้งบ้านเพิ่มขึ้นหรือไม่ ได้รับคำตอบว่า "คงเท่า ๆ กัน ไม่สู้แปลกตานัก" ทั้งนี้เพราะเค็ดที่เกิดมานั้น มักจะตายก่อนที่จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่<sup>๒</sup>

ดังนั้นเมื่อการขยายการผลิตทางเกษตรเพิ่มขึ้นมาก แต่แรงงานที่จะใช้ มีน้อยจึงทำให้ผลผลิตไม่สามารถขยายได้เต็มที่ ดังนั้นรัฐบาลจึงหันมาใช้นโยบายป้องกัน การตายของประชากรซึ่งก็จัดทำได้ด้วยการจัดการรักษาพยาบาล และการป้องกันโรคให้กับประชาชน และอีกด้านหนึ่งก็โดยการส่งเสริมให้ชาวต่างประเทศเข้ามาประกอบอาชีพในประเทศไทย ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสตอบในการเปิดโรงพยาบาลจีนเทียนฮั่วฮุยฮี้ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ว่า "...เมืองเรามีที่กิน เป็นอันมาก ซึ่งยังต้องการคนอันจะมาทำการให้เกิดผลทวีขึ้น เพราะฉะนั้นพวกจีนเข้ามา มากเพียงใด เราก็ยิ่งเป็นที่พอใจ..."<sup>๓</sup>

๕ ปัจจัยจากการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอศิริราชกกุธภัณฑ์ เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๕ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และที่ ๕ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

<sup>๑</sup> หจข. ร. ๕ ศษ. ๔/๑๔๔ ประชุมแพทย์ (๒๔ ก.ค. ๒๔๔๔ -

เม.ย. ๒๔๕๐)

<sup>๒</sup> หจข. ร. ๕ ม. ๒.๑๑/๑๔ รายงานการประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. ๑๒๔

<sup>๓</sup> "พระราชดำรัสเปิดโรงพยาบาลจีนเทียนฮั่วฮุยฮี้" ราชกิจจานุเบกษา,

๒๒(๑๖ กันยายน ๑๒๔) ๖ ๔๙๕ .

บรมราชินีนาถ ประสูติ เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๔๒๘ สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๔๓๐<sup>๑</sup> หลังจากพระประชวรพระโรคมีคอยู่ ๑๘ วัน<sup>๒</sup>

ไม่ปรากฏหลักฐานรายงานการประชวรของเจ้าฟ้าศิริราชกฤษณ์ แต่ปรากฏรายงานการประชวรของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์อื่น ๆ ซึ่งพอจะอนุมานได้ว่า จะทรงได้รับการถวายการรักษาอย่างใกล้ชิดและค้ำชูจากหมอ เช่น เคี้ยวกัน เพราะอยู่ในฐานะพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชั้นเดียวกัน รายงานการประชวรที่จะนำเสนอในที่นี้ เป็นรายงานพระอาการของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลลอคฤดาเดชะ

วันที่ ๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๗

เวลาเช้า ๒ โมง	บรรทมตื่น เสวยพระโอสถครี้น้อย
เช้า ๒ โมง ๓๐ นาที	เสวยพระอาหารสวายหนึ่งถ้วย ชุบ ๓ ถ้วย กล้วยหักมุกเผา ๑ ผล เสวยกล้วยกลั่นค้อนผล
เช้า ๓ โมง ๓๐ นาที	หม่อมเจ้าเจ๊กตรวจพระชีพจรได้ ๔๐
เช้า ๔ โมง ๕๔ นาที	เสวยแกงเกี่ยมอี ไข่ ๓ ถ้วย กล้วยหักมุกเผา ๑ ผล
เช้า ๕ โมง ๓๐ นาที	ลงพระบิณฑกหนัก ๔ ตะคัน
เที่ยง ๑๐ นาที	เสวยกล้วยกลั่นหนึ่งผล กล้วยหักมุกครึ่งผล

<sup>๑</sup>ราชสกุลวงศ์, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเนย อิศรางกูร ณ อยุธยา ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๕, หน้า ๔๘.

<sup>๒</sup>อวย เกตุสิงห์, "เจ๊กสิบสองปีศิริราชสำรวจความคลั่งคลายโดยสังเขป" สารศิริราช ๑๔(เม.ย. - พ.ค. ๒๕๐๕) : ๓๒๔

เที่ยง ๒๐ นาที	เสวยพระโอสถสุริยมณฑล แก้วพิษพระวาโย
บ่าย ๑ โมง ๑๗ นาที	เสวยพระอาหารสวดยกกับปลานึ่งได้ ๒ ถ้วยชา กล้วยหักมุกเผาได้ ๑ ผล
บ่าย ๓ โมง	เสวยพระโอสถควินิน และถวายกวาดค้าย
บ่าย ๓ โมง ๓๐ นาที	เสวยพระโอสถประสะแสงทอง
บ่าย ๕ โมง ๑๓ นาที	เสวยพระอาหารสวดยก ๑ ถ้วยครึ่ง น้ำซूप หกถ้วย กล้วยหักมุกค้อนผล
บ่าย ๕ โมง ๔๐ นาที	หมอยโฮ เฮ็ค ๑ ๓ คราวว่ามีพระมังสังคีขึ้น

ในเวลากลางวันวันนี้ลงพระบังคลเบา ๕ ครั้ง พรอทอย่างสูงเพียง ๔๔ อย่างค่า ๔๗

เวลาย่ำค่ำ เสวยพระโอสถควินิน ย่ำค่ำ ๒๒ นาที หม่อมเจ้าเจ๊ก  
ตรวจพระชีพจรได้ ๔๗ ย่ำค่ำ ๔๕ นาที เสวยพระโอสถกล่อมพระเสมหะ สอง  
ห่มบรรทมหลับ ๕ ห่ม หม่อมเจ้าเจ๊กตรวจพระชีพจร ๔๕ ๕ ห่ม ๔๕ นาที บรรทม  
ตื่น แล้วเสวยพระโอสถมหาโสฬส แก้วพิษพระเสมหะ ๒ ยาม ๕๐ นาที บรรทม  
หลับตลอดรุ่ง

ในคืนวันนี้ ลงพระบังคลเบา ๓ ครั้ง<sup>๒</sup>

จากรายงานการประชารข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระเจ้าลูกยาเธอ ด้รับ  
การถวายการรักษาอย่างใกล้ชิดพร้อมมูลทั้งยาไทย ยาฝรั่ง หมอยไทยและหมอยฝรั่ง<sup>๓</sup>

<sup>๑</sup>คงเป็นหมอย ที เฮวาร์ด เฮย์ (T. Heyward Hays)

<sup>๒</sup>หมอมิชชันนารีอเมริกัน

พ.ศ. ร. ๕ ๖ ๑๕/๒ ประชาร (ร.ศ. ๑๐๖ - ก.ค. ๑๒๐)

<sup>๓</sup>ขณะนั้นหมอย ปีเตอร์ เกาแวน เข้ารับราชการเป็นหมอยประจำราช-

สำนักแล้ว

พระอาการประชวรทุกอย่าง อยู่ในส่ายคางของผู้เฝ้าถวายการอภิบาลอย่างใกล้ชิด ซึ่ง  
มีผู้เข้าเวรพยาบาลในการที่พระเจ้าลูกยาเธอ ประชวรตลอดเวลา ทั้งในเวลากลางวัน  
และกลางคืน ซึ่งผู้เข้าเวรถวายการพยาบาลมักจะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ และ  
ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่

ดังนั้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ขึ้นพระชนมชีพ  
ได้รับ "การพิทักษ์รักษาเพียงนี้" ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ  
สดพระทัยมาก ทำให้พระองค์ทรงระลึกถึงลูกของประชาชนทั่วไป ซึ่งย่อมจะไม่ได้รับ  
การรักษาพยาบาลที่ถึงเพียงนี้ ดังนั้นโอกาสที่จะเสียชีวิตก็มีมากขึ้น ซึ่งย่อมจะนำความทุกข์  
เวทนามาสู่ผู้เป็นพ่อแม่เป็นอย่างยิ่ง จึงมีพระราชกระแสว่า

ภายหลังเกิดอุบัติเหตุระหว่าย ลูกซึ่งเป็นที่รักตาย เป็นที่สลดใจยกยกรใช้  
เจ็บเห็นว่า แต่ลูกเราพิทักษ์รักษาเพียงนี้ยังไ้ความทุกข์เวทนาแสนสาหัส ลูก  
ราษฎรที่อนาถาทั้งปวงจะไ้ความทุกข์เวทนายิ่งกว่านั้นประการใด ยิ่งทำให้  
ความปรารถนาที่จะให้มีโรงพยาบาลยิ่งขึ้น

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๐๒ - ๒๕๐๓

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล เวชนิสสัย

ฉบับที่ระลึกงานฉลอง ๕๐ ปี ๒๕๓๒ - ๒๕๕๒ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเกษม, ๒๕๕๓)

ด้วยแรงบันดาลใจนี้ ทำให้พระองค์สนับสนุนการสร้างโรงพยาบาล ซึ่ง ขณะนั้นคณะกรรมการจัดการโรงพยาบาล กำลังดำเนินการอยู่ให้สำเร็จรวดเร็วยิ่ง ขึ้น โดยพระราชทานวัสดุก่อสร้างจากงานพระเมรุของเจ้าฟ้าศิริราชกฤษณ์ที่ มาจัด สร้างโรงพยาบาล และพระราชทานเงินพระมรดกของเจ้าฟ้าศิริราชกฤษณ์ที่ ให้คณะกรรมการนำไปจัดการในการโรงพยาบาลต่อไป ซึ่งนับได้ว่าการสิ้นพระชนม์ของ เจ้าฟ้าศิริราชกฤษณ์ที่เป็นปัจจัยช่วยส่งเสริมให้การดำเนินงานของคณะกรรมการจัดการ โรงพยาบาลซึ่งกำลังดำเนินอยู่แล้วนั้น ให้สำเร็จจุดลงไปได้โดยรวดเร็วยิ่งขึ้น โดยเฉพาะท่านทุนทรัพย์ ซึ่งจะกล่าวอย่างละเอียดในบทต่อไป

แรงบันดาลใจที่จะให้มีการเริ่มจัดการพยาบาล ในท่านองเดียวกันนี้ ได้ เกิดขึ้นกับพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ชนม คียวกัน เมื่อพระเจ้า ลูกเธอ เจ้าฟ้านภจักรจารีสตรี ซึ่งเป็นพระธิดา สิ้นพระชนม์ ทรงพระคำริ ว่า "บุตรธิดาผู้มีบรรดาศักดิ์ มีทรัพย์ยังได้รับความเวทนาในเวลาป่วยไข้แสนสาหัสถึง

## ศูนย์จิตยทรรพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หมายถึงคณะกรรมการที่ปรกเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นเพื่อก่อตั้งโรงพยาบาล  
ดูรายละเอียดใน บทที่ ๔

เพียงนี้ ทารกที่เป็นผู้เกิดแก่บิดามารดาอันซัดสน จะได้รับความลำบากยิ่งไปกว่านี้ สักเพียงใด เป็นที่น่าสงสาร" ดังนั้น จึงโปรดฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนเด็กชั้นรับเด็กที่พ่อแม่ยากจน มาเลี้ยงดูให้การรักษาพยาบาลและให้วิชาความรู้ด้วย ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

### ๕. วัตถุประสงค์ในการจัดการพยาบาล

#### ๑. เพื่อลดการตายของประชากร

จุดมุ่งหมายนี้เป็นจุดมุ่งหมายหลักในการจัดการพยาบาลตลอดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะในรัชกาลของพระองค์นั้น อยู่ในช่วงที่เรียกว่ามีการปฏิรูป (reform) ประเทศในทุก ๆ ด้าน การปรับปรุงหรือการพัฒนาในด้านต่าง ๆ หากไม่ต้องการกำลังคนก็ต้องการลงทุนทรัพยากรในการจัดการปฏิรูปทั้งสิ้น ซึ่งผลประโยชน์จะได้มากหรือน้อยก็ย่อมขึ้นอยู่กับกำลังคนนั่นเอง ดังนั้น ในขณะที่จำนวนประชากรของประเทศมีน้อยกว่าพื้นที่มาก รัฐบาลจึงพยายามที่จะเพิ่มจำนวนประชากร โดยพิจารณาเห็นว่า จำนวนประชากรเพิ่มน้อยทั้ง ๆ ที่จำนวนคนเกิดสูงขึ้น เพราะอัตราการตายสูง ซึ่งเกิดขึ้นจากปัญหาการเจ็บป่วยของประชาชน ดังนั้น หากจะแก้ไขเรื่องจำนวนประชากรแล้ว ต้องป้องกันไม่ให้คนที่เกิดนั้นตายลงในเวลาสั้น ซึ่งจะแก้ไขได้ก็ด้วยการจัดการรักษาพยาบาล การดำเนินการป้องกันด้วยวิธีการต่าง ๆ ซึ่งหากแก้ปัญหาคนตายมากได้แล้ว ก็ย่อมจะมีผลไปถึงการปฏิรูปในด้านอื่น ๆ ซึ่งกำลังดำเนินการอยู่ในขณะนั้นด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตำนาน

โรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอฯ, (พระนคร : โสภณพิพิธพรชนากร, ๒๔๗๒),

หน้า ๑.

การจัดการพยาบาลเพื่อจุดมุ่งหมายหลักในการลดอัตราการตายของประชากรทั้งกล่าวนี้ จะเห็นได้อย่างเด่นชัดในการประชุมจัดการพยาบาล ซึ่งในขณะนั้นเรียกว่า "สาธารณะพยาบาล" ของเทศบาล ปี ๒๔๔๕ โดย กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้ชี้แจงในที่ประชุมดังนี้

กิจการที่จะคิดจัด(การพยาบาล) ต่อไปอย่างไร เป็นข้อสำคัญที่จะต้องหาความเข้าใจให้แก่ผู้ฟังทุกท่านโดยแจ่มแจ้ง คือ การจะจัดการโดยความมุ่งหมายป้องกัน ไม่ให้คนตายมากนัก ข้อนี้เป็นข้อสำคัญ เมืองไทยเรามีอาณาเขตกว้างขวาง แต่มีคนน้อย ย่อมทราบอยู่ทั่วกันแล้วว่า ถ้าจะมีคนอีกสักห้าเท่าหรือหกเท่าของเดี๋ยวนี้ ก็ยังจะมีที่พักกันอยู่ไม่แออัด ความเจริญของบ้านเมืองต้องอาศัยพลเมืองในการทุกอย่าง กำลังบ้านเมืองฝ่ายทหาร ถ้ามีพลเมืองมากทหารก็ยิ่งมากขึ้น กำลังฝ่ายโรคทรพย์ของบ้านเมือง ถ้าคนมากการหาโรคน่าค้าขาย และกิจการที่จะเกิดโรคทรพย์ก็ย่อมมากมีทวีขึ้น กำลังรัฐบาลที่จะจัดการทำนุบำรุงบ้านเมือง ซึ่งต้องอาศัยระเบียบภาษีอากร เมื่อคนมีเงินมาก เงินภาษีอากร ก็ย่อมจะเกิดมีมากขึ้นเป็นธรรมดา ค่ายเหตุเหล่านี้จึงเห็นว่า จำนวนพลเมืองเป็นสิ่งสำคัญแก่ทางบ้านเมืองมาก จะทำอย่างไรให้พลเมืองของเรามีมากขึ้น แม้แต่รัฐบาลจะอนุมัติให้คนมากขึ้นไม่ได้ก็จริงอยู่ แต่ยังมีทางที่จะทำได้อย่างหนึ่ง คือบำรุงเด็กที่เกิดมาให้รอดอยู่จนเติบโตใหญ่โต อยาให้ตายเสียมากนัก ก็จะเป็นทางที่บำรุงบ้านเมืองที่เป็นการสำคัญอย่างหนึ่ง จำนวนคนเกิดและตายในพระราชอาณาจักรนี้ยังมีบาญชีสอบสวนให้รู้ได้ แนนอนก็จริงอยู่แต่บรรดาผู้ที่ใคร่สังเกต ตรวจสอบควยเอาใจใส่ในเรื่องนี้ ทั้งชาวเราและชาวต่างประเทศ ย่อมมีความเห็นยุติเป็นอย่างเดียวกันว่า ในเมืองไทยนี้จำนวนคนเกิดมีมาก ข้อนี้จะสังเกตได้ทั่วทุกแห่งที่ในหมู่คนที่มีเด็กมาก ไม่ว่าตามเรือสวนไร่นา หรือป่า บ้านแห่งใด ๆ แต่ที่พลเมืองยังไม่มากขึ้นไ้รวดเร็วเวลานั้น เพราะเหตุที่คนยังตายมากนัก คือ เด็กที่เกิดมามีชีวิตอยู่ไปได้จนใหญ่

---

ความในวงเล็บเป็นของผู้เขียน

